

NOI DESCOPERIRI ÎN VECHI COLECȚII: UN VAS ANTROPOMORF DE TIP „DUBLU JANUS” DESCOPERIT LA TRUȘEȘTI

Senica Țurcanu*

Cuvinte cheie: vase antropomorfe, dublu Janus, Cucuteni – Tripolie, Gumelnița – Karanovo VI.

Keywords: anthropomorphic vessels, Double Janus, Cucuteni – Trypillia culture, Gumelnița – Karanovo VI culture.

New Discoveries in Old Collections: A “Double Janus” Anthropomorphic Vessel Discovered in Trușești (Abstract)

The main purpose of our study is to (re) introduce into the scholarly circuit – with all the necessary details – an anthropomorphic vessel of a particular type discovered in Trușești-*Țuguieța* (Botoșani County) more than six decades ago (pl. 1–2). Its correct typological description and classification brings a new perspective on the symbolism embedded in these vessels, as an important category of sacred objects, which have a hermeneutic potential still not completely unveiled.

Published in the site monograph as a vessel with a “lobed body”, the container is an anthropomorphic vessel regarded up to the present as one of a kind within the archaeological discoveries in the Cucuteni-Trypillia area. Viewed from any of its four sides, the vessel depicts the front of a female anthropomorphic figure. Specifically, it depicts the abdominal area and hips of four female figures positioned back-to-back. The female shapes are rendered in a typical representation for the Cucuteni anthropomorphic vessels, with emphasis on the abdomen and groin area, on the wide-shaped hips merges with the rest of the vessel. Referring to the typological classification made previously by us for some of the anthropomorphic vessels with a quasi-symmetrical profile, regarded as double-sided vessels of “janiform type” (pl. 3/3–4; 4), one can assert that this four-sided container is of “double Janus” type, being characterized by a feature that has been defined as an “image multiplication”.

The presentation of the “double Janus”-type vessel of Trușești also gives us an opportunity to review the known archaeological data regarding the finding contexts of anthropomorphic vessels, of Cucuteni or from the contemporary and neighboring cultural areas. Their analysis allowed us to notice certain patterns of usage and abandonment of these containers, as well as the high frequency of certain associations with other types of rare artifacts, many indicated in archaeological studies as “cult pieces”. The synthesized data support the role of such anthropomorphic vessels as *paraphernalia*, artifacts that were used in ritual scenographies with a precisely defined role (which today can only be guessed), which is also polysemantic, being a special channel of nonverbal communication.

Considerații introductive

Prezentul studiu constituie o continuare a preocupărilor noastre din ultimii ani care au vizat evidențierea și sistematizarea mai multor tipuri de piese care indică existența, încă din mileniiile V–IV BC, în universul imaginar al complexelor culturale Gumelnița – Karanovo VI și Cucuteni – Tripolie, a unui personaj cu față dublă, cu mare probabilitate cu atribute similare zeului Janus Bifrons din mitologia clasică¹.

Sintetizând datele arheologice cunoscute în literatura de specialitate am identificat cinci mari

categorii de piese cu față dublă – numite de noi „de tip janiform” – subdivizate, fiecare, în câteva tipuri. Printre acestea, alături de statuete antropomorfe (propriu-zise, cu vas pe cap sau cilindrice antropomorfizate) se numără și recipiente, care pot să fi fost capace și vase antropomorfe.

Dintre vasele antropomorfe am indicat ca fiind vase cu față dublă atât unele recipiente care redau integral silueta umană (prezente în mediul cultural Gumelnița – Karanovo VI), cât și altele care redau parțial silueta umană sau chiar pot fi încadrate ca piese de tip „pars pro toto” (ambele tipuri constituind o prezență caracteristică mediului cultural Cucuteni – Tripolie)².

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași, Piața Ștefan cel Mare și Sfânt nr. 1; senicat2000@yahoo.com.

¹ Țurcanu 2020, 175–207.

² Țurcanu 2020, 184–187.

Categoria vaselor antropomorfe care „redau parțial silueta umană” cuprinde reprezentările care nu au cap și nici mâini figurate explicit și redau silueta umană (feminină) de la talie în jos având, important de subliniat, *un profil cvasisimetric* (pl. 3–4). Ele figurează abdomenul (rareori întreg torso-ul), șoldurile și picioarele unei siluete feminine. În partea superioară a acestor recipiente, trunchiul omenesc apare ca un cilindru cu secțiunea circulară sau ovoidală, continuat (în partea inferioară) cu picioarele redade plastic, după modalitatea tipică de reprezentare a statuțelor, adică lipite, cu șoldurile amplu modelate, făcând un singur corp cu întregul recipient. Baza acestor vase este – cel mai frecvent – fundul circular sau oval al recipientului. Morfologia anatomică umană este evidențiată prin modelare plastică, caneluri sau șanțuri adânci al căror efect vizual este dublat și potențat de decorul pictat, canelat sau incizat.

Decorul acestor piese include motive și elemente decorative tipice întâlnite frecvent pe statuete³. Acestea sunt poziționate pe și sub abdomen (romburi, spirale, triunghi sexual) sau în zona gâtului (podoabe pentru gât, pandantive). Analiza acestui decor ne-a permis să evidențiem faptul că cele două fețe ale acestor vase constituie reprezentări frontale ale unor siluete antropomorfe feminine poziționate spate în spate⁴. În anumite cazuri, cele două fețe ale vasului au fost decorate și chiar modelate diferit (pl. 3/4; 4/2), în altele, ele sunt figurate aproape identice (pl. 3/3; 4/1, 3–4).

În studiul nostru anterior am identificat cu certitudine prezența unor astfel de piese la Trușești-Țuguieța⁵ și Drăgușeni-Ostrov⁶ (ambele, situri de pe teritoriul actual al județului Botoșani) dar și la Duruitoarea Veche și Duruitoarea Nouă (r. Râșcani, Republica Moldova)⁷. Piese similare au fost descoperite și la Ruginoasa-Dealul Drăghic⁸ și

Bălțați-Dealul Mândra⁹ (ambele, stațiuni în județul Iași) dar și – cu mare probabilitate – la Brânzeni IV – *Livada din Deal* (r. Edineț, Republica Moldova)¹⁰. Nu avem nici o îndoială că numărul vaselor de acest fel a fost mai mare. Din păcate, gradul ridicat de fragmentare a ceramicii descoperite sau dispariția decorului de pe o mare parte din suprafața unor piese, nu ne permite observații nuanțate.

Unele dintre aceste vase fac parte din specia ceramică cu decor adâncit și canelat asociat cu pictură bicromă, altele sunt pictate tricrom sau chiar bicrom. Ele aparțin unui scurt interval cronologic situat la nivelul etapelor Cucuteni A₃ și A₄ care au evoluat în a doua jumătate a mileniului V BC¹¹.

Diferit ca formă, dar similar ca mesaj am apreciat că este și vasul puțin mai timpuriu, descoperit în așezarea Precucuteni III de la Ruseștii Noi I (r. Ialoveni, Republica Moldova)¹².

O redescoperire: un vas antropomorf de tip „dublu Janus” în așezarea de la Trușești-Țuguieța

Până în acest moment, putem afirma cu certitudine că așezarea de la Trușești a furnizat cele mai numeroase vase antropomorfe întregi sau fragmentare descoperite în arealul Cucuteni – Tripolie. De aici provin fragmente ceramice de la cel puțin 30 de exemplare descoperite în contexte diverse, în locuințe, anexe sau gropi¹³. Practic, piesele descoperite la Trușești constituie mai mult de jumătate din numărul total de recipiente antropomorfe cunoscute, până în prezent, în întreg arealul Cucuteni-Tripolie.

La mai bine de jumătate de secol de la investigarea sa sistematică, așezarea de la Trușești, rămâne cea mai mare așezare cucuteniană de pe teritoriul României cercetată integral. Desfășurate timp de un deceniu, în intervalul 1951–1961, sub coordonarea profesorului ieșean Mircea Petrescu-Dîmbovița, cercetările sistematice de pe înălțimea Țuguieța au dus la descoperirea a 98 de locuințe (dintre care 93, din faza Cucuteni A și 5, din faza Cucuteni B) acoperind o suprafață de aproximativ 3 ha¹⁴.

Așa cum am precizat deja, materialele care constituie subiectul interesului nostru sunt cele care aparțin fazei A. Mai precis, așezarea de la

³ Monah 2021, *passim*.

⁴ Țurcanu 2020, 184–187. Situația a fost remarcată și de S. Marinescu-Bîlcu. Fără a insista asupra ideii, și fără a extinde comparația la vasele descoperite la Drăgușeni sau Trușești, S. Marinescu-Bîlcu aprecia despre unul dintre vasele antropomorfe din Republica Moldova (o piesă de la Duruitoarea Nouă, care a fost publicată greșit ca fiind de la Cucu-nești (cf. Sorochin 2002, 114) că poate fi „considerat eventual *vas antropomorf dublu* deoarece *ambele fețe au aspectul feței ventrale*” (cf. Marinescu-Bîlcu 2001, 97).

⁵ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, fig. 284/4; Țurcanu 2020, pl. VI/3; VII/2, 4.

⁶ Kovács 2018, 18–20, fig. 2–7; Țurcanu 2020, pl. VII/1, 3.

⁷ Sorochin 2002, fig. 84/3; 101/8–9; Țurcanu 2020, pl. VIII/2–3.

⁸ Lazarovici-Lazarovici 2012, fig. VII.3/1; IX.63.

⁹ Dinu-Marin 2003, fig. 7/6.

¹⁰ Sorochin 2002, fig. 92/2.

¹¹ Monah 2012, 167–188; Lazarovici 2010, 74, fig. 1–4.

¹² Markevici 1970, 66, fig. 14.1; Țurcanu 2020, fig. VIII/1.

¹³ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, *passim*.

¹⁴ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 19–22.

Trușești ilustrează un aspect regional din nord-estul Moldovei cu analogii în spațiul dintre Prut și Nistru care a evoluat în secvența cronologică A₃ având puternice legături în A₄¹⁵. Pentru acest interval cronologic, o particularitate a acestui sit o reprezintă asocierea ceramicii pictate, într-o proporție ridicată, cu ceramica cu decor adâncit, incizat și canelat combinat cu pictură și realizat în tehnică negativă, cu efect vizual pozitiv, care a primit în literatura de specialitate chiar numele de „specia Trușești”¹⁶.

Revenind la vasele antropomorfe, situația constatată de noi privitoare la numărul extrem de ridicat de astfel de recipiente speciale descoperite la Trușești se poate datora, cu mare probabilitate, faptului că situl din care provin a fost cercetat integral, furnizând un număr de piese direct proporțional cu suprafața cercetată. Având însă în vedere faptul că doar în unele dintre așezările datate în aceeași perioadă au fost descoperite vase antropomorfe, nu este exclus, însă, ca situl de la Trușești să fi avut un caracter particular, important printre așezările din Câmpia Moldovei în cea de-a doua jumătate a mileniului V BC.

Reamintim că cercetările arheologice desfășurate pe înălțimea Țuguieta au scos la lumină, pe lângă vasele antropomorfe deja menționate, numeroase și variate tipuri de piese considerate a fi legate de viața spirituală a comunităților cucuteniene, mese de cult și altare (unele cu recipiente pentru sacrificii), statuete antropomorfe cu cupe pentru ofrande în partea superioară, cât și construcții cu amenajări speciale, monumentale, interpretate drept sanctuare comunitare. Toate aceste descoperiri au conturat ipoteza existenței la Trușești a unei așezări principale cu rol de centru tribal și de cult în jurul căreia gravitau așezările din zonă¹⁷.

Materialele descoperite la Trușești se află astăzi în patrimoniul a cel puțin șase mari instituții muzeale sau de cercetare din România¹⁸.

Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași conservă în colecțiile sale mai multe dintre cele mai reprezentative artefacte descoperite la Trușești. Aceste piese au fost integrate în expozițiile organizate de-a lungul ultimelor decenii pe întreg mapamondul, devenind cunoscute în întreaga lume. Alături de aceste piese,

în patrimoniul muzeului din Iași se află și materiale mai puțin cunoscute, inedite sau, în anumite cazuri, publicate fără a fi analizate în detaliu.

Asupra unei astfel de situații ne vom îndrepta atenția în rândurile care urmează. Scopul principal al studiului nostru este acela de a (re)introduce în circuitul științific – cu toate detaliile de rigoare – un vas antropomorf de un tip particular descoperit la Trușești acum mai bine de șase decenii (pl. 1–2). Descrierea și încadrarea sa tipologică corectă aduce o nouă perspectivă asupra simbolisticii înglobate de aceste recipiente care constituie o categorie importantă de obiecte sacre cu un potențial hermeneutic încă destul de puțin descifrat.

Vasul care constituie subiectul interesului nostru provine din inventarul gropii 34.

Aflată în proximitatea movei nr. 1, cu dimensiuni de 1,40 m × 0,50 m și o adâncime de 2 m, groapa 34 a avut un inventar extrem de bogat. În umplutura ei sunt menționate atât recipiente de uz comun, nedecorate, cât și numeroase fragmente de cupe și pahare, de vase cu corp bombat cu gura larg deschisă sau cilindrică, capace, străchini și suporturi întregi și fragmentare, pictate tricrom sau decorate cu caneluri și decor adâncit asociat cu roșu crud. Alături de acestea au fost descoperite și alte piese ceramice pictate ca, de exemplu, un fragment de vas binoclu, un vas prevăzut cu protomă zoomorfă sau un mâner de polonic. Toate aceste piese alternau cu straturi de cenușă și cărbune¹⁹.

Vasul care constituie subiectul interesului nostru a fost inclus în ilustrația monografiei ca fiind „vas cu corpul bitronconic lobat, cu decor brun, alb și roșu crud, din G. 34”²⁰, fără a i se acorda o atenție specială în text²¹.

În fapt, vasul cu „corp lobat” constituie un vas antropomorf de un tip particular, unicat până în momentul de față în cadrul descoperirilor arheologice din arealul cucutenian. Din oricare din cele patru direcții este privit, vasul figurează o siluetă antropomorfă feminină privită frontal. Mai precis, el redă zona abdominală și șoldurile a patru siluete feminine poziționate spate în spate. Siluetele feminine sunt redată într-o reprezentare tipică pentru vasele antropomorfe cucuteniene cu accent pe zona

¹⁵ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 19–22, 673.

¹⁶ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 266–495.

¹⁷ Lazarovici *et alii* 2009, 157–161.

¹⁸ Institutul de Arheologie Iași, Muzeul de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul Național de Istorie a României, Muzeul Județean Botoșani, Complexul Muzeal Național Neamț și Muzeul Național al Bucovinei.

¹⁹ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 201, fig. 167/2; 168/5; 169/7; 170/6; 171/16; 172/1, 4; 173/1; 187/6; 188/2, 4; 189/1, 3, 6; 192/5; 198/13; 204/9–10; 208/5; 209/3; 211/6; 226/6; 242/6; 259/3, 6; 263/2; 264/2; 283/10; 295/1; 310/5; 313/6; 315/3; 318/9; 326/1.

²⁰ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 277, 280, fig. 174.

²¹ Piesa se regăsește în inventarul Muzeului de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași cu numărul de inventar 550.

abdomenului și cea inghinală, pe șoldurile amplu modelate făcând corp comun cu întreg recipientul. Raportându-ne la încadrarea tipologică realizată de noi anterior pentru unele dintre vasele antropomorfe cu profil cvasisimetric, amintită la începutul acestui studiu, putem aprecia că acest recipient este de tip „dublu Janus”

Recipientul de tip „dublu Janus” a fost realizat prin modelarea plastică și transformarea unui recipient bitronconic cu gura ușor răsfrântă. Vasul are gura largă și diametrul maxim mai mare decât înălțimea. Decorul său, realizat în negativ, cu efect vizual pozitiv, este tipic pentru așa-numita „specie Trușești”²². El este constituit din benzi decorative rezervate din fondul vasului prin tehnica dungilor adâncite realizate prin apăsare în lutul moale. Evidențierea benzilor prin pictarea lor cu negru-brun, adaosul de culoare roșie crudă în interspații și încrustarea cu alb a dungilor adâncite determină un efect decorativ deosebit.

Deși vasul a fost restaurat din mai multe fragmente și completat în proporție de aproximativ 30–40%, porțiunile sale originale permit reconstituirea fără efort a aspectului și decorului său inițial.

Dimensiunile vasului sunt: H = 21 cm; D maxim = 28; D gură = 21 cm; D bază = 9 cm. Prezintă urme de ardere secundară, iar parte din stratul său pictural și mai ales încrustația cu alb au fost afectate de trecerea timpului.

Buza vasului este îngustă și răsfrântă. Ea a fost pictată cu roșu în exterior. Este delimitată de corpul propriu-zis al vasului printr-o dungă adâncită încrustată cu alb.

În partea sa superioară, recipientul este tronconic. Pe această porțiune este figurată zona abdominală a celor patru siluete evidențiate ca atare prin intermediul decorului. Motivul decorativ principal al acestui registru îl reprezintă o bandă lată acoperită cu culoare neagră-brună bordată de dungile adâncite încrustate cu alb. În zona taliei această bandă figurează un brâu/ o centură care se constituie într-o reprezentare continuă ce conturează perimetral gâtul vasului.

În zona inghinală și în cea a șoldurilor banda lată este arcuită pentru a sugera realist anatomia umană. Fiecare dintre cele patru siluete feminine este astfel evidențiată și indicată.

În zona centrală abdominală a fiecărei siluete antropomorfe în parte, din brâu coboară un motiv în semicerc – realizat cu același tip de bandă decorativă, puțin mai îngustă – care pare a figura o paftă de centură. Deși nu toate aceste „paftale”

sunt conservate integral, putem face observația că ele nu erau identice. Dungii adâncite încrustate cu alb grupate câte trei sau patru flanchează motivele semicirculare și conectează cele două elemente decorative principale ale acestui registru, brâul și zona inghinală.

Zona mediană a vasului este cea care a fost transformată plastic prin modelare pentru a sugera șoldurile unei siluete feminine cu rotunjimile ample tipice unei reprezentări cucuteniene. Registrul central al vasului este divizat în ceea ce profesorul M. Petrescu-Dîmbovița a văzut ca patru lobi. Constituind o realizare plastică de excepție, fiecare dintre aceștia conturează, în fapt, partea superioară a picioarelor – comună pentru câte două siluete antropomorfe alăturate – delimitate prin șanțuiri adânci pe fiecare față în parte și încheiate inghinal. Spirale înfășurate poziționate orizontal realizate cu același tip de bandă lată de culoare neagră-brună – cu aspect de canelură – bordată de dungii adâncite încrustate cu alb decorează zona șoldurilor. În interspații sunt realizate grupe de dungii oblice încrustate cu alb, poziționate în benzi oval ascuțite.

O bandă lată realizată în același stil delimitează inferior această zonă și asigură simetria decorativă conturând perimetral vasul. Acest artificiu decorativ încheie natural registrul care a fost antropomorfizat constituind o dovadă a capacității meșterilor cucutenieni de a focusa atenția privitorului pe ceea ce doresc să evidențieze.

Partea inferioară a vasului, tronconică, este acoperită cu vopsea alb-crem. Ea nu prezintă nici un alt tip de motiv decorativ. Baza vasului este circulară.

Vasul a fost pictat și pe interior cu culoare roșie²³. În zona buzei vasului – pe interior – a fost realizat un decor din benzi late și scurte, verticale, de culoare alb-crem care, pe fondul roșu al vasului creează aparența unui decor în „tablă de șah”. O variantă a acestui tip de decor apare exact în aceeași zonă, dar pe exterior, la una din piesele de la Duruitoarea Nouă²⁴.

²³ Decorul interior al vaselor antropomorfe este puțin cunoscut. Uneori, aceste piese nu au fost decorate, iar alteori, decorul nu s-a conservat în bună stare sau nu a fost inclus în ilustrație. Dacă ne raportăm la datele care ne sunt cunoscute din contactul direct cu unele piese, dar și la piesele întregi și fragmentare publicate detaliat, putem face observația că – atunci când era decorat – interiorul acestor recipiente era ornamentat doar cu anumite motive decorative. Ele constau în special într-o alternanță de linii sau benzi înguste sau mai late, albe sau roșii, verticale. La modul general, acest decor nu se regăsește pe alte tipuri de vase. Cu certitudine, el poate fi conectat cu valențele simbolice ale vaselor antropomorfe, valențe pe care, din păcate, astăzi nu le putem reconstitui.

²⁴ Sorochin 2002, fig. 101/9.

²² Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 266–267.

Discuții

În toată literatura dedicată acestor recipiente speciale, la modul general, vasele antropomorfe au fost considerate ca parte din *paraphernalia* de cult, chiar dacă este greu de precizat în ce mod sau în ce circumstanțe ar fi putut fi folosite.

Pentru toate perioadele istorice și în toate arealele culturale metafora vasului văzut ca un corespondent al corpului uman este recunoscută și documentată prin numeroase referințe etnologice și antropologice. Raportându-ne la această realitate, despre vasele antropomorfe putem spune că au un caracter dual cu o plusvaloare specială. Pe de o parte, ele sunt recipiente, pe de altă parte, au formă umană sau parțial umană. Dincolo de funcția lor utilitară, potențialul simbolic înglobat de forma lor particulară avea multiple valențe.

S-a apreciat că vasele antropomorfe pot să fi fost, în același timp, și vase uzuale și vase rituale, caracterul sacru al figurilor reprezentate nefiind incompatibil cu funcția utilitară a recipientului. Este cunoscut faptul că în numeroase civilizații, imagini ale unor divinități sau ale strămoșilor au decorat, de-a lungul timpului, diferite piese din instrumentarul casnic²⁵.

În majoritatea ariilor culturale, cele mai numeroase vase antropomorfe au corpul modelat cu trăsături feminine motiv pentru care, implicit, interpretările legate de simbolistica lor le-au considerat o „metaforă vizuală pentru abundență”, conectându-le cu femeia ca dătătoare de viață sau, mai abstract, cu dezideratul de bunăstare²⁶.

Până în momentul de față, nu cunoaștem să se fi efectuat analize asupra conținutului acestor recipiente, drept urmare nu avem nici o informație asupra materiilor sau substanțelor pe care ar fi putut să le conțină.

Putem, însă, face câteva observații privind contextul de descoperire al acestor piese speciale, așa cum este prezentat în literatura de specialitate.

O primă observație pe care o facem este aceea că, deși piese cu o frecvență scăzută, vasele antropomorfe apar uneori grupate în interiorul aceleiași construcții.

Menționăm, în primă instanță, în această direcție, două situații de la Scânteia-Dealul Bodeștilor/ La Nuci (jud. Iași), așezare datată în faza Cucuteni A₃²⁷.

²⁵ Nițu 1969, 38.

²⁶ Bánffy-Goldman 2003, 112–117; Boghian 2012, 117–118 și bibliografia.

²⁷ Mulțumim, și pe această cale, d-nei dr. hab. Cornelia-Magda Lazarovici, coordonatorul cercetărilor arheologice de

Prima dintre ele este conectată cu locuința 1 considerată a fi un sanctuar casnic²⁸. De aici provin două fragmente de vase antropomorfe²⁹ care au fost descoperite alături de un inventar deosebit și extrem de bogat care includea statuete antropomorfe (75 piese) și zoomorfe (30 de piese), protome zoomorfe (7 exemplare), fragmente de mese altar, un fragment de calotă craniană umană dar și numeroase fragmente ceramice și unelte (un ac de cupru, topoare din piatră șlefuită, împungătoare din os, unelte de silex sau percutoare)³⁰.

Cea de-a doua situație pe care o prezentăm a fost înregistrată în locuința 5³¹. Din inventarul acesteia fac parte două vase antropomorfe fragmentare dar și resturile unui vas de tip *pythos* cu decor antropomorf în relief (o silueta de tip orantă sau, posibil, din categoria celor indicate drept acuplate, dar păstrată fragmentar)³². În acest moment, nu deținem alte date despre inventarul și amenajările acestei locuințe.

Alte două vase antropomorfe fragmentare au fost descoperite împreună în locuința 2 de la Cervicești-La Morișcă (jud. Botoșani), așezare Cucuteni A₃³³. Marcajele lor indică faptul că artefactele au fost recuperate chiar și din aceeași zonă a locuinței (cea de nord-vest). Din ambele vase s-au păstrat doar bazele și, în mică parte, corpul propriu-zis. Ambele piese au baza sub forma unui postament romboidal pe care au fost figurate degetele. Dimensiunile postamentului romboidal pe care vasele se susțineau (17,2 cm × 13,5 cm, pentru piesa nr. 1; 12,2 cm × 10,8 cm, pentru piesa nr. 2), par să indice o evidentă diferență dimensională între recipiente și, implicit, de capacitate. Erau aceste vase antropomorfe, două piese ale unui ansamblu, fiecare cu o funcționalitate bine definită? Îndeplineau ele funcții similare sau complementare? Dificil de precizat! Nici pentru aceste piese nu avem alte date privitoare la contextul lor de descoperire.

O situație asemănătoare a fost surprinsă și la nivelul fazei A₄ la Drăgușeni. În inventarul locuinței 15 – investigată doar parțial – au fost descoperite două vase antropomorfe, dintre care unul miniaturizat³⁴. În acest caz, este evidentă diferența

la Scânteia pentru furnizarea informațiilor inedite citate în acest material.

²⁸ Lazarovici-Lazarovici 2007, 228–229.

²⁹ Mantu 1991, 329, fig. 3/3.

³⁰ Chirica *et alii* 1999, p. 15.

³¹ Informație inedită dr. hab. C.-M. Lazarovici.

³² Mantu 1992, fig. 1/1.

³³ Țurcanu-Kovács 2022.

³⁴ Marinescu-Bilcu-Bolomey 2000, 137, fig. 161/1=171/3, 180/2.

de capacitate între cele două recipiente antropomorfe. Prezența unei piese miniaturale poate implica o discuție specială, disjunția între utilitar și simbolic fiind dificil de indicat. Dincolo de utilizarea lor ca recipiente pentru anumite substanțe, numeroase piese miniaturale au fost indicate ca fiind *paraphernalia* cultice, ca artefacte care fac parte din „recuzita sacră”, prezența lor fiind documentată în construcții indicate drept sanctuare casnice sau comunitare³⁵.

În cazul locuinței 15 de la Drăgușeni, din inventarul său au fost recuperate oase și unelte din os, piatră cioplită și șlefuită, o statueta antropomorfă dar și numeroase fragmente ceramice. Ele provin de la vase pictate ca boluri, pahare, vase de tip fructieră, dar și de la vase de provizii sau chiar aparținând speciei „Cucuteni C”³⁶. Alături de acestea, sunt de menționat lipitura de lut care indică existența unei lavițe sau a unei mese, o râșniță, ca și o piatră de dimensiuni destul de mari care mai purta încă urme de culoare și care a servit, cu mare probabilitatea, la mojararea unor colorați. Un număr mare de pietre de dimensiuni diferite a căror prezență și al căror rol în interiorul construcției este greu de explicat, diferențiind-o de alte clădiri investigate, completează tabloul descoperirilor din această clădire.

Și în mediul cultural Stoicani-Aldeni sunt citate situații în care mai multe vase antropomorfe au fost descoperite în interiorul aceleiași construcții. Astfel, într-o singură locuință, locuința 3 de la Dodești (jud. Vaslui), s-au descoperit fragmente provenite de la nu mai puțin de patru vase antropomorfe³⁷. Din păcate, lipsesc cu desăvârșire datele privitoare la inventarul și caracteristicile construcției din care provin și care, în opinia noastră, avea un caracter special. Privitor la cele două vase care au putut fi restaurate, ceea ce a remarcat chiar descoperitorul lor – și ne reține atenția în contextul analizei noastre – este faptul că „cea de-a doua piesă are o siluetă mai zveltă” dar și „fundul modelat diferit”. Cele două mențiuni indică, cu mare probabilitate, o diferență dimensională și, implicit de capacitate, între piese. În al doilea rând, remarcăm că există o probabilitate ridicată ca cele patru vase să fi fost parte dintr-un ansamblu în care să fi avut roluri mai curând complementare, decât similare.

O situație care poate confirma această interpretare provine din mediul cultural Gumelnița. Astfel, în așezarea de la Sultana-Malu Roșu (jud.

Călărași), în locuința 2/1975 – locuință datată în faza Gumelnița B₁ – au fost descoperite nu mai puțin de patru recipiente antropomorfe sau cu trăsături antropomorfizate³⁸. În acest caz, din aceeași structură provin un vas antropomorf propriu-zis, un capac antropomorfizat și un vas bitronconic cu capac cu trăsături antropomorfizante modelate atât pe vas, cât și pe capacul care-l acoperea³⁹. Cele patru piese antropomorfizate sunt puse în conexiune cu o structură despre care s-a afirmat că ar putea constitui „un sanctuar miniatural”⁴⁰. Alături de respectiva structură realizată din lut pe suport de lemn⁴¹ au fost descoperite mai multe obiecte care pot fi indicate drept *paraphernalia* de cult: „o pereche de mâini miniaturale din lut, o figurină din os cu cercl de cupru, un vas mic zoomorf”, un depozit numărând câteva zeci de vase „de o calitate foarte bună și de valoare mare decorativă, printre care și vase antropomorfe și zoomorfe”⁴². Toate acestea erau integrate într-o construcție care nu avea vatră și în care au mai fost descoperite și câteva fragmente de râșnițe, unelte din os, un ac de cupru, un vârf de săgeată din silex, oase de animale și scoici. Această construcție a fost afectată de săpăturile lui Barbu Ionescu, iar Constantin Isăcescu presupunea că „Zeita de la Sultana”, celebrul vas antropomorf, ar proveni din acest context arheologic special⁴³.

Revenind la recipientele antropomorfe sau antropomorfizate, în acest caz, este evident faptul că piesele care constituie subiectul interesului nostru îndeplineau funcții complementare într-un context evident ritual.

O a doua observație pe care o facem privitoare la contextul de descoperire al vaselor antropomorfe este aceea că *mai multe exemplare apar grupate, în același context, nu doar în spațiile de utilizare, ci și în zonele de depozitare finală legate de depunere, deșeuri și abandon*. Avem în vedere, prin această constatare, gropile descoperite în așezări.

Astfel, de la Trușești, din groapa 40 apreciată

³⁸ Opriș *et alii* 2017, 193–195, fig. 11.3, 11.4, 11.8, 11.9.

³⁹ Opriș *et alii* 2017, 197–202.

⁴⁰ Ignat 2018, 35–36.

⁴¹ Structura a fost descrisă ca fiind „din chirpici din care au fost recuperate patru bucăți cu dimensiuni de 60 × 50 × 25 cm. Acestea aveau marginile finisate și o față concavă și una perfect plană. Pe partea plană se observă două-trei lipituri succesive”. Pe muchie, piesele recuperate prezentau niște orificii care au fost interpretate drept „urmele unor cepuri de lemn pentru prinderea celor patru bucăți între ele”. Reținem, de asemenea, și informația că „reconstituite acestea aveau forma unei case” (cf. Ignat 2018, 35–36.)

⁴² Ignat 2018, 35–36.

⁴³ Ignat 2018, 36.

³⁵ Lazarovici 2006, 86.

³⁶ Marinescu-Bilcu-Bolomey 2000, 38–39.

³⁷ Nițu 1971, 81–86.

pentru că „se remarcă, în mod deosebit, prin bogăția de material” provin fragmente de la trei vase antropomorfe⁴⁴. Alături de ele au fost descoperite câteva unelte, zeci de vase întregi și fragmentare (printre care menționăm, ca speciale, vasele de tip binoclu și de tip suport, miniaturale, cu protome zoomorfe, dar și recipiente de uz comun ca pahare, străchini și vase cu gât înalt), mai multe fragmente de polonice din lut ars, numeroși idoli antropomorfi și zoomorfi și un fragment de *phallus*.

O situație asemănătoare pare să fi fost surprinsă și în groapa cercetată la Bălțați-Dealul Mândra – datată la același nivel cronologic ca și așezarea de la Trușești – de unde provin cel puțin două vase antropomorfe⁴⁵. Inventarul gropii a fost caracterizat drept extrem de bogat. El era alcătuit majoritar din ceramică care alterna cu straturi consistente de cenușă și cărbune dar și cu fragmente provenite de la plăci de argilă perforate de tipul celor folosite în cuptoarele de ars ceramică pentru a separa camera de foc. La acestea se adaugă și destul de numeroase oase de animale⁴⁶.

Din inventarul acestei gropi provin unelte din piatră și os, statuete antropomorfe feminine (patru exemplare), un disc ornamental din cupru, un fragment de vas de tip *kernos*, ca și o mare cantitate de fragmente ceramice provenite de la numeroase vase pictate sau de uz comun din care multe au putut fi reconstituite. Printre formele ceramice care au fost descoperite alături de cele (cel puțin) două vase antropomorfe⁴⁷ menționăm vase piriforme, de tip suport și fructieră, vase cu corp globular și picior înalt cu capac, capace, cupe dar și vase de tip căuș și numeroase fragmente de linguri și polonice de lut. Alături de ele sunt de menționat și resturile unor vase de depozitare și de provizii, tronconice sau de tip *pythos*, pictate cu roșu în interior.

Tot acest inventar special l-a făcut pe descoperitor să aprecieze că groapa descoperită la Bălțați nu ar fi avut un caracter menajer obișnuit ci că ea ar fi constituit o groapă aparținând unui atelier de olar. În ea ar fi fost aruncate vasele sparte în timpul arderii sau al manipulării lor de către olar,

⁴⁴ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 202, fig. 285/5, 287/1, 331/1.

⁴⁵ Dinu-Marin 2003, 75–96, fig. 6/9, 7/6.

⁴⁶ Haimovici 1997, 31–37.

⁴⁷ Preferăm această formulare deoarece în textul publicat nu se precizează numărul exact al vaselor antropomorfe indicat de fragmentele descoperite. Cei doi autori se referă la mai multe vase antropomorfe și ilustrează două dintre ele. Plecând de la observația că mai multe piese amintite în textul publicat, nu au fost incluse în ilustrație, presupunem că este posibil ca și numărul vaselor antropomorfe descoperite în stare fragmentară să fi fost mai mare.

o explicație care poate justifica – din perspectiva autorului cercetării – numărul extrem de mare de vase care au putut fi întregite din acest complex închis, dar și prezența plăcilor de lut perforate.

În ceea ce privește descoperirile din așezarea de la Scânteia, doar trei din cele peste 200 de gropi cercetate în acest sit au avut în inventarul lor câte două vase antropomorfe⁴⁸.

Cea mai spectaculoasă descoperire raportată la vasele antropomorfe o constituie cele două recipiente provenite din groapa 4, ambele păstrate integral⁴⁹. Cele două artefacte au dimensiuni foarte apropiate (piesa 1: H=12,2 cm, D_{max}=5,2 cm; piesa 2: H=10,5 cm, D=5,5 cm)⁵⁰, dar aparența lor este oarecum diferită. Ambele piese figurează un vas antropomorf aparținând tipului despre care s-a apreciat că „introduce recipientul în interiorul unei figurine golite”⁵¹. Primul exemplar respectă în linii generale morfologia corpului uman; cel de-al doilea se susține pe un picior ușor evazat și prezintă o îngustare cu prag în zona gâtului care indică, cu mare probabilitate, existența unui capac. Constituiau cele două recipiente vase cu funcționalități complementare sau similare? Dificil de indicat!

Nici în cazul gropii 4, nici în ceea ce privește celelalte două gropi, 11⁵² și 195⁵³, nu avem nici un fel de date privind materialele asociate. Din ilustrația publicată, cele două fragmente din groapa 11 par să fi avut dimensiuni apropiate.

O a treia observație pe care o facem privitoare la contextele în care au fost descoperite vasele antropomorfe, privește *materialele cu care aceste piese sunt asociate în momentul descoperirii împreună cu care ele alcătuiesc un ansamblu coerent*. Firesc, prelucrarea datelor arheologice având o perspectivă globală și integratoare permite o mai bună percepție a contextului și a condițiilor de utilizare ale oricărui artefact.

Menționăm, în primă instanță, și în această direcție, câteva date inedite din așezarea de la Scânteia. Astfel, în inventarul locuinței 4 au fost descoperite cel puțin trei piese speciale: un vas antropomorf, o strachină cu protomă antropomorfă pe buză⁵⁴ și un *pythos* cu decor în relief⁵⁵.

⁴⁸ Informație inedită furnizată de dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁴⁹ Nițu-Chirica 1989, 17–20, fig. 1–2; Mantu 1991, 329–330, fig. 1/1.

⁵⁰ Chirica *et alii* 1999, 104.

⁵¹ Nițu-Chirica 1989, 20.

⁵² Mantu 1991, 331, fig. 2/3; 3/2.

⁵³ Informație inedită furnizată de dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁵⁴ Informație inedită furnizată de dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁵⁵ Mantu 1992, 310–314, fig. 1/3–4; 2; Chirica *et alii* 1999, 51, 103, cat. nr. 180.

Cele două siluete antropomorfe care apar figurate pe vasul de depozitare au fost interpretate ca o reprezentare a cuplului divin. Interiorul *pythosului* (care este pictat în totalitate cu roșu) și spirala în relief (care este poziționată diametral opus față de siluetele antropomorfe) fac din acest recipient de mari dimensiuni una dintre cele mai interesante și incitante descoperiri din arealul cultural de referință.

Asocierea vas antropomorf – *pythos* este de menționat și într-o groapă, groapa 35 din aceeași așezare⁵⁶. În acest ultim caz, *pythosul* era decorat cu cel puțin o siluetă antropomorfă în relief de tipul celor acuplate⁵⁷, tip de asociere înregistrată, reamintim, și în cazul locuinței 5.

Piese cu un caracter particular au fost descoperite și în inventarul locuinței 4 din așezarea Cucuteni A₃ de la Ruginoasa-Dealul Drăghici (jud. Iași). În asociere cu vasul antropomorf miniatural⁵⁸ provenit în această structură au fost descoperite numeroase statuete antropomorfe și zoomorfe, idoli conici, o plachetă de lut, precum și câteva obiecte de podoabă din lut ars și colț de mistreț, piese cu o frecvență rară care pot să fi constituit elemente ale unui colier/ costum. Ceramica include vase numeroase și variate printre care amintim un vas de tip suport jos documentând conexiuni sudice cu civilizația Gumelnița⁵⁹.

Detalii interesante despre contextul de descoperire al unui vas antropomorf provin și din mediul cultural Gumelnița, din aceeași așezare amintită mai sus, de la Sultana-Malu Roșu, din nivelul Gumelnița B₁. Vasul la care ne referim a fost descoperit în interiorul locuinței L2/2003, o locuință „cu totul și cu totul deosebită prin prisma amenajărilor și a inventarului”⁶⁰ caracterizat ca fiind „deosebit de bogat”⁶¹. Locuința – din păcate, conservată parțial – avea mai multe amenajări interioare (vetre, râșnițe, casete de lut). Din inventarul ei provin numeroase unelte de os și corn, fragmente de statuete antropomorfe din lut și os și statuete zoomorfe. Alături de acestea se afla o cantitate impresionantă de ceramică (peste 50 de vase întregi sau întregibile, de forme și dimensiuni diferite, decorate cu barbotină, incizii, grafit sau decor plastic) dar și câteva piese speciale cu o

frecvență extrem de rară. Un astfel de artefact este un vas-suport tronconic cu patru apucători triunghiulare la partea superioară, pictat cu alb și roșu, foarte bine conservat⁶².

Din același context provine un mic pandantiv din foiță de aur aflat lângă o vatră a cărei funcționalitate a fost apreciată ca fiind „mai degrabă cultică”⁶³. Printre artefactele speciale descoperite aici ne rețin atenția mai multe piese de podoabă (plăcuțe triunghiulare de os perforate, precum și mulți melci perforați) care constituiau cu mare probabilitate elementele unui costum (din păcate zona în care au fost descoperite era afectată de o groapă).

Reținem asocierea vas antropomorf – vase diverse apreciate ca fiind *paraphernalia* cultice – elemente ale unui costum al unui personaj special (preot, șaman) – piesă din aur – vatră cu caracteristici speciale a cărei funcționalitate a fost apreciată ca „mai degrabă cultică, având în vedere mărimea, modul de construcție și contextul în care a fost descoperită”⁶⁴.

Asocierea piesă din aur – vas antropomorf apare și în așezarea de la Vitănești-Măgurice (jud. Teleorman)⁶⁵, într-o locuință din nivelul Gumelnița B₁. Piesa de la Vitănești este un pandantiv aparținând categoriei reprezentărilor antropomorfe din aur, de tipul pieselor „en violon” schematizate. A fost descoperită în inventarul locuinței 15 alături de: un vas antropomorf întreg de un tip particular (vas cu mască umană aplicată sub buză și brațe cu trei degete în poziție orantă), o statueta antropomorfă feminină de tipul celor așezate pe scaun/ tron, greutăți de lut, vase sparte *in situ*, dar și de alte piese care implică o problemă simbolică specială⁶⁶.

Avem în vedere, în primul rând, câteva recipiente – un vas de provizii și o strachină – care prezintă urme de reparații prin intermediul perforațiilor⁶⁷. Practica perforării vaselor pentru a fi reparate vizează în primă instanță extinderea duratei de exploatare a unui recipient. În secundar, s-a observat că uneori sunt reparate vase de tipuri comune, cu o investiție de timp și energie greu de înțeles în condițiile în care recipientele ar fi putut fi ușor înlocuite, ca și în acest caz de la Vitănești. În aceste circumstanțe, s-a avansat ideea că funcția și

⁵⁶ Informație inedită furnizată de dr. hab. C.-M. Lazarovici.

⁵⁷ Mantu 1992, fig. 1/2.

⁵⁸ Lazarovici-Lazarovici 2012, 302, fig. VIII.3/1.

⁵⁹ Lazarovici-Lazarovici 2012, 57–69, 187–189, 249, 292, tabelul 1, fig. VIIB.184–185; VIII/2–4, VIII/37–41.

⁶⁰ Andreescu *et alii* 2004, 324; Andreescu *et alii* 2005, 366.

⁶¹ Andreescu 2004, 325.

⁶² Andreescu *et alii* 2004, 324–325, pl. 66/2–3; Andreescu *et alii* 2005, 365–367; Andreescu *et alii* 2010, 9–20.

⁶³ Andreescu *et alii* 2005, 366.

⁶⁴ Andreescu *et alii* 2005, 366.

⁶⁵ Andreescu *et alii* 2009, 77–79, pl. XII/1–5.

⁶⁶ Andreescu *et alii* 2009, 77–79.

⁶⁷ Torcică 2010, 99–105.

semnificația lor simbolică, posibil în conexiune cu rolul social al posesorului lor, ar fi putut determina acest tip de comportament⁶⁸.

Subliniem caracterul special al prezenței pieselor din aur în cele două locuințe în condițiile în care, încă din preistorie prezența acestor artefacte a fost direct conectată cu prestigiul, puterea și ierarhiile, fie ele sociale sau religioase⁶⁹.

În cazul societăților preistorice chalcolitice, s-a apreciat că aurul a fost direct conectat cu „morții și zeii”⁷⁰ afirmație axiomatică confirmată – la modul general – și în arealul Gumelnița de la nord de Dunăre⁷¹, dar și – în mod particular –, prin situațiile evidențiate de noi în acest studiu.

Nu putem încheia acest scurt excurs în lumea gumelnițeană, fără a menționa și asocierea vas antropomorf – pandantiv din aur în cazul piesei cunoscute sub numele de „Zeița de la Vidra”. La publicarea celebrului vas antropomorf a fost precizat faptul că în apropierea sa „au fost găsite numeroase figurine antropomorfe și zoomorfe, ca și un pandantiv de aur”⁷². Contextul propriu-zis al descoperirii l-a determinat pe cercetătorul care a realizat săpătura să aprecieze că vasul „se găsea, probabil, într-un sanctuar”, avansând chiar ipoteza că pandantivul de aur împodobește vasul antropomorf⁷³.

Pe lângă datele arheologice deja centralizate și subsumate primelor noastre observații, cele mai numeroase informații privind materialele cu care vasele antropomorfe sunt asociate în momentul descoperirii ne sunt furnizate, pentru mediul cultural cucutenian, de descoperirile de la Trușești⁷⁴.

Într-un centralizator pe care l-am realizat pe baza datelor publicate în monografia acestei așezări, cel mai frecvent alături de vasele antropomorfe sunt menționate vasele de tip suport (descoperite în locuințele X, XII, XV; anexa 16; gropile 7, 34, 37, 39, 40, 53, 58, 102, 156) și cele de tip binoclu (în locuințele III, VII, X, gropile 34, 37, 40, 156)⁷⁵. Dincolo de utilizarea lor evidentă ca suport simplu sau dublu, ambele tipuri de vase au o funcționalitate dificil de indicat. Dacă vasele de tip suport sunt artefacte cu o frecvență ridicată

în descoperirile aparținând fazei A, piesele de tip binoclu apar mai rar sau chiar deloc în anumite așezări, așa cum este cazul sitului de la Hăbășești, excavat integral⁷⁶. Forma specială a vaselor de tip binoclu a polarizat atenția specialiștilor. Departe de a fi unanime, opiniile privitoare la rolul și funcționalitatea acestor artefacte concordă în a le considera un tip special de vase cu rol de *paraphernalia* în activități rituale și/ sau de cult⁷⁷. Lipsa lor în unele așezări, ne determină să presupunem că activitățile în care erau implicate erau realizate doar de către anumite comunități/ indivizi specializați, în condiții speciale.

Din aceeași așezare cucuteniană din care provin cele mai numeroase vase antropomorfe cunoscute în arealul cucutenian, ne rețin atenția mai multe situații în care recipientele antropomorfe apar asociate cu vase care în mod tradițional sunt considerate de către specialiști ca fiind conectate cu sfera sacrului ca „piese de cult”, „vase pentru libații” sau cu un rol nu foarte bine precizat în viața cotidiană. La modul general, la acestea trebuie adăugate unele artefacte care constituiau însemne ale unui anumit tip de diferențiere (socială și/ sau culturală) ca sceptrele și podoabele (cazul discului ornamental de cupru, citat mai sus, de la Bălțați), piesele miniaturale de diferite tipuri sau chiar unelte și instrumentar casnic special.

Astfel, dintr-un context din care provine un vas antropomorf (groapa 102) a fost descoperită o piesă de tip sceptru zoomorf, artefact cu frecvență scăzută în întreg arealul cucutenian⁷⁸.

Din categoria recipientelor speciale cităm vasele cu protome zoomorfe (locuința XV; gropile 34, 39, 40, 58, 102, 172), vasele miniaturale (locuința X, gropile 40, 156) sau chiar fragmente aparținând unor vase cu decor plastic în relief (groapa 7)⁷⁹.

De asemenea, în asociere cu recipientele antropomorfe trebuie menționate fragmente de mese altar (locuința LXXXIII) și de *phallus* (gropile 37, 40), statuete antropomorfe cu cupe pentru ofrande în partea superioară (locuința LXIX), statuete antropomorfe (locuințele XII, LXXXIII; groapa 40) și zoomorfe (locuința XV; gropile 7, 40)⁸⁰.

Oarecum frecvent, în asociere cu vasele antropomorfe trebuie menționate polonicele (locuința LIX 69, gropile 34, 37, 40), piese de instrumentar casnic al căror rol utilitar este departe de a fi

⁶⁸ Torcică 2010, 101.

⁶⁹ Eluère 1995, 29–31.

⁷⁰ Eluère 1995, 29.

⁷¹ Andreescu *et alii* 2009, 78.

⁷² Rosetti 1934, 27, 43–44, pl. I–II, III/1, 3.

⁷³ Rosetti 1934, 44.

⁷⁴ Din păcate, de la Hăbășești unde au fost descoperite, conform datelor din ilustrație, cel puțin 15 piese, locul descoperirii lor este indicat doar pentru una dintre piese.

⁷⁵ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 31–37; 40–42; 201–202.

⁷⁶ Dumitrescu *et alii* 1954, *passim*.

⁷⁷ Palaguta 2007, 110–137.

⁷⁸ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 206, fig. 382/6; Solcan, Bodi 2021, 55.

⁷⁹ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 43–45, 47.

⁸⁰ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 43–45, 47.

clar indicat. Din categoria uneltelor trebuie menționate, cu o frecvență oarecum mai ridicată, prezența topoarelor, într-un caz chiar de tip ciocan (locuințele X, XII, XV, LXXXIII, gropile 40, 172). Sporadic, sunt amintite unelte din silex, os și corn.

În ceea ce privește vasele de uz comun, atunci când ele sunt indicate este evident că ele aparțin tuturor speciilor ceramice. Sunt de amintit, în această direcție, capacele, vasele cu corp bombat, vasele piriforme, paharele, străchinile și bolurile, dar și vasele de depozitare ca *pythosurile*.

În marea majoritate a cazurilor (gropile 7, 37, 39, 40, 53, 58, 156, 185), toate materialele amintite apar intercalate cu lentile de cărbune, cenușă și arsură – despre care, uneori, se precizează că sunt prezente în cantități consistente – asociate, mai rar, cu chirpic (gropile 34, 93, 172)⁸¹.

În cazul fragmentelor de vase antropomorfe descoperite în groapa 35, la Drăgușeni⁸², este evident că unitatea stratigrafică care le adăpostea avea un caracter special. Aceasta (care, din păcate, nu a putut fi cercetată integral deoarece depășea suprafața șanțului în care a apărut) a fost descrisă ca fiind o largă alveolare cu fundul ars și neregulat în adâncime. Materialele aflate în umplutura sa ies din tiparele descoperirilor obișnuite din așezare. În acest caz, cele care atrag atenția sunt resturile osteologice provenite de la bour (*Bos primigenius*) și cerb. Foarte interesant este faptul că unele (multe!) dintre acestea se aflau în poziție anatomică⁸³.

Alături de numeroasele resturi osteologice au fost descoperite – în stare fragmentară – ceramică și statuete antropomorfe și zoomorfe (două piese de acest tip), unelte de silex și piatră, pietre sparte, bucăți de chirpici.

Pentru acest complex au fost avansate mai multe ipoteze funcționale. Raportându-se atât la numărul ridicat de resturi osteologice, cât mai ales la prezența lor în conexiune anatomică, Alexandra Bolomey a presupus că respectiva suprafață ar fi constituit un loc de depunere de ofrande. Prezența materialelor arheologice menționate mai sus – alături și la același nivel cu resturile faunistice – nu a permis, însă, susținerea unei astfel de ipoteze. O altă ipoteză respinsă argumentat, a fost cea a existenței aici a unui

bordei. În consecință, unitatea stratigrafică respectivă a fost interpretată drept o alveolare naturală a terenului exploatată de către locuitorii așezării cucuteniene și publicată ca groapă⁸⁴.

Din cele prezentate, este evident faptul că gropile în care au fost descoperite vasele antropomorfe nu sunt niște gropi menajere obișnuite.

Subliniem faptul că, atât la Bălțați, cât și la Trușești, în majoritatea cazurilor în care vasele antropomorfe au fost descoperite în gropi, inventarul acestora din urmă a fost descris drept „bogat” sau s-a remarcat în umplutura gropilor „mult material ceramic”⁸⁵. Zeci, și chiar sute, de vase – multe încă întregi – au fost recuperate din astfel de gropi.

În opinia noastră, caracterul specific al inventarului și extrema lui varietate implicând artefacte despre care este greu de înțeles de ce s-a renunțat la ele pentru a fi regăsite într-o groapă – par să indice faptul că aici era punctul final al unor activități cu un caracter particular. Cu mare probabilitate, piesele descoperite în gropi, multe încă întregi și în stare perfectă de conservare și utilizare, erau abandonate aici după finalizarea unui ceremonial. Este interesant faptul că se renunța la aceste artefacte fără ca ele să fie „sacrificate” în sensul distrugerii sau spargerii lor.

Remarcăm prezența vaselor de depozitare de diferite tipuri, unele de dimensiuni considerabile – ca vasele de tip *pythos* sau piriforme –, alături de cele care implică uzul și consumul individual (cupe, pahare, străchini, boluri), precum și prezența, în aproape toate cazurile, a unui instrumentar special pentru manipularea alimentelor, a solidelor fluide (boabe, semințe) sau a lichidelor (vase de tip căuș, polonice)⁸⁶. În egală măsură, subliniem prezența unor vase despre care se presupune că erau utilizate pentru prezentare și ofrande în sanctuare sau pe altare, în cadrul unor ceremonii (fructiere, vase globulare cu picior înalt, suporturi sau chiar vase de tip binoclu), alături de diferite alte recipiente și obiecte pe care convențional le indicăm ca *paraphernalia* de cult⁸⁷.

Adăugăm la toate aceste constatări, ca o constantă, prezența lentilelor de cenușă, arsură și cărbune care sunt în conexiune cu aceste artefacte precum și prezența resturilor osteologice.

Este, oare, hazardat să presupunem că respectivele gropi – în care se aflau și vase antropomorfe – conțin resturile materiale ale unui ceremonial care

⁸¹ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, 198–213.

⁸² În groapa 35 au fost descoperite două fragmente despre care s-a afirmat că fac parte, cu mare probabilitate din același recipient (cf. Marinescu-Bîlcu-Bolomey 2000, 137, fig. 171/1–2).

⁸³ În monografie se precizează explicit faptul că un craniu de bour a fost găsit conectat în poziție anatomică cu șira spinării, dar și că piese de mari dimensiuni au fost depuse cu oasele în conexiune anatomică (cf. Marinescu-Bîlcu-Bolomey 2000, 47).

⁸⁴ Marinescu-Bîlcu-Bolomey 2000, 47–48.

⁸⁵ Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1999, p. 198–213; Dinu, Marin 2003, 75–96.

⁸⁶ Bodi-Solcan 2010, 315–323.

⁸⁷ Kovács 2014, 67–88; Kovács 2016, *passim*.

includea – pe lângă serviciul divin – și un banchet sau un festin ritual și în care erau implicați numeroși membri ai unei comunități sau chiar a mai multora din aceeași zonă?

Asemenea numeroaselor alte ritualuri consemnate în întreaga istorie a omenirii, după celebrarea finală, toate resturile fizice ale respectivului ceremonial erau abandonate *respectându-se anumite cutume*. Toate recipientele, resturile alimentare, uneltele și ustensilele legate de preparare și servire (multe dintre acestea realizate din materiale organice care nu au mai ajuns până la noi), dar și așa-numitele plăci de cuptor (care ar fi putut servi și ca un fel de grătare facilitând prepararea hranei) ca și cele cinerare (incluzând cenușa și cărbunii) erau aruncate sau chiar îngropate în gropi special dedicate; unele vase se spargeau în cursul acestei activități, altele nu, situație care a permis să fie recuperate întregi în cursul cercetărilor arheologice.

Groapa de la Drăgușeni – diferită, oarecum, de majoritatea complexelor prezentate, însă încadrabilă în același tipar – poate indica chiar existența unui anumit mod de preparare a hranei, după rețeta pe care astăzi o indicăm ca fiind „la proșap”, urmată de descărnarea animalului și abandonarea scheletului în poziție anatomică, în groapa special destinată pentru depozitarea resturilor acestei activități. Cele două specii de animale vâdate/ sacrificate și consumate, bourul și cerbul, ambele sălbatice, ar putea sugera valențe speciale ale ceremonialului.

În cel de-al doilea caz în care avem date arheozoologice, la Bălțați, există o mai mare varietate în ceea ce privește fauna consumată. Oasele de animale provin majoritar (aproximativ 80%) de la specii domestice (bovine, porci, ovicaprine), dar sunt prezente și specii sălbatice (mistreț, cerb, căprioară)⁸⁸.

Coroborând toate observațiile de până acum, în opinia noastră, ipoteza că gropile în care se regăsesc (și) vase antropomorfe conțin resturile unor ceremonialuri care s-au încheiat cu un festin este extrem de credibilă. Din păcate, vom rămâne la nivelul presupunerilor în ceea ce privește motivația, obiectul și modul lor de desfășurare.

Considerații finale

Așa cum am precizat deja la începutul acestui studiu, în cercetările noastre anterioare, sintetizând datele arheologice cunoscute în literatura de specialitate, am identificat existența încă din mileniiile V–IV BC, în universul imaginar al complexelor culturale Gumelnița – Karanovo VI și Cucuteni

– Tripolie, a unui personaj cu față dublă, cu mare probabilitate cu atribute similare zeului Janus Bifrons din mitologia clasică⁸⁹.

De asemenea, am indicat faptul că putem vorbi de o adevărată tradiție iconografică regăsită începând din Anatolia⁹⁰, pe tot parcursul neoliticului și al chalcoliticului pe arii culturale mai largi (Sesklo, Vinča, cultura ceramicii liniare și aspectele sale regionale, cultura Banatului (grupul Bucovăț), Tisza, Lengyel, Petrești, cultura ceramicii pictate din Moravia), până în Europa Centrală⁹¹. Prezența unor astfel de piese pe spații vaste într-un interval de timp de mai bine de un mileniu ne determină să apreciem că ele constituie expresia unui cod simbolic foarte bine structurat, integrat într-un sistem de comunicare transregional.

Imagini ale unei divinități cu față dublă apar ilustrate în iconografia sumeriană din mileniului III BC⁹². Aceasta era un mesager sau un slujitor al lui Enki, zeul sumerian al creației și al apei, dar și al cunoașterii și al meșteșugurilor.

În mileniul III, zeități cu față dublă sunt portretizate nu doar de mesopotamieni, ci și de egipteni, de populațiile africane sau de triburile din nordul Rusiei, de cele din Oceania sau din America precolumbiană⁹³. Nu există însă informații certe asupra atributelor lor. Numită Usumu sau Izimud de către sumerieni și Izumi de către hitiți, această zei-tate devine la romani, Janus⁹⁴.

La modul general, în diferite mitologii, piesele cu față dublă au fost considerate ca fiind expresia puterii de a vedea și de a ști totul datorată atributelor opozabile: a privi în același timp în direcții contrare în timp și spațiu, spre trecut și spre viitor, înăuntru și afară, în lumea reală și într-o lume imaginară sau în două lumi imaginare⁹⁵.

Revenind la vasul antropomorf care constituie subiectul interesului nostru, el se încadrează cu certitudine seriei de piese cu față dublă identificate și indicate în studiul nostru anterior fiind

⁸⁹ Țurcanu 2020, 175–207.

⁹⁰ Meskell-Nakamura 2005, 168–169, fig.83.12401.X7.

⁹¹ Jovanović 1964, 10, pl. I. 2, 11–12; Gimbutas 1976, pl. 13; Gimbutas 1986, fig. 9.59; Raczy 1987, 80, fig. 39; Lazarovici-Lazarovici 2006, 384–385, fig. IIIc.19; Nikolić-Vuković 2008, 62–62, fig. 8.14; Virág 2009, 17–21, fig. 4.2, 4; Somogyi-Gallina 2013, 437–456, abb. 3.1a-b, 4–5; Luca 2018, 36–40, fig. 5–9; Ciută-Ciută 2019, 84–86, fig. 13–14.

⁹² Golan 2003, 333.

⁹³ Dumézil 1966, 326; Golan 2003, 333.

⁹⁴ Golan 2003, 333.

⁹⁵ Aldhouse Green 2005, 211–213; Chevalier-Gheerbrant 2009, 461.

⁸⁸ Haimovici 1997, 31–37.

caracterizat, în plus, de ceea ce a fost definit ca o „multiplicare a imaginii”⁹⁶.

Multiplicarea imaginii a fost indicată ca o formă complexă a simbolismului religios care implică intensificarea prin repetiție a imaginii „cu numărul de reprezentări în directă corelație cu nivelul de putere reprezentat”⁹⁷.

S-a apreciat că o imagine multiplă poate presupune concepte și valențe diverse implicând fluiditate, ambiguitate și alegere personală⁹⁸. Avem, oare, în cazul nostru particular: patru reprezentări feminine distincte? o reprezentare feminină cu patru fețe ori ale cărei potențe erau multiplicare de patru ori? Dincolo de multiplicarea prin repetiție, avea numărul patru un simbolism special pentru comunitățile cucuteniene, așa cum par să indice diferite alte tipuri de descoperiri?

Este cunoscut faptul că și în lumea romană Janus Bifrons avea o variantă dublă, mai rar ilustrată, indicată drept *Janus dublu*, *Janus geminus* sau *Janus quadriform*⁹⁹. S-a apreciat că cele patru fețe ale lui Janus Quadriform indică – de exemplu, faptul că lumea pe care o reprezenta avea patru zări, iar anul patru anotimpuri și că, la modul general potențele și valențele sale erau aceleași ca și în cazul lui Janus Bifrons¹⁰⁰.

Janus avea numeroase și variate valențe¹⁰¹. El era personificarea divină a oricărui început și sfârșit, privind în același timp către trecut și către viitor. Îi era consacrată prima lună din an, precum și prima zi a fiecărei luni. Faptul că Janus era conceput ca un zeu al tuturor începuturilor a determinat perceperea sa ca un soi de Creator, de Demiurg dominând Universul și prezidând viața și mișcarea universală, tatăl tuturor zeilor¹⁰².

S-a apreciat că numele Janus este forma târzie a numelui Dianus. Acesta din urmă are ca proto-formă Div, nume care îl conectează cu imaginea unui zeu neolitic. Nu toți filologii acceptă această etimologie, dar, este important de subliniat că Janus era în mod primar un zeu al pământului, al începuturilor și al creației. Interesant este că în sanscrită numele *Janis* înseamnă femeie susținând teoriile care indică o formă feminină originară pentru numele *janus*¹⁰³.

Sunt cunoscute dificultățile ontologice în accesarea vechilor mentalități prin intermediul datelor

⁹⁶ Green 1992, 169–205.

⁹⁷ Green 1992, 169.

⁹⁸ Green 1992, 204.

⁹⁹ Baldwin *et alii* 1941, 583–585.

¹⁰⁰ Baldwin *et alii* 1941, 584.

¹⁰¹ Daremberg-Saglio 1900, 609–615; Dumézil 1966, 322–328.

¹⁰² Daremberg-Saglio 1900, 612–613; Golan 2003, 333–336.

¹⁰³ Golan 2003, 333.

arheologice, în ciuda posibilităților oferite de arheologia cognitivă¹⁰⁴.

Dacă piesele cu dublă față erau purtătoarele unor mesaje simbolice cu impact cultural și/ sau social ușor de decodat de către participanții la ceremoniile în care erau integrate acum câteva milenii, constatarea se poate extinde, cu certitudine, și asupra piesei cvadruple pe care am introdus-o în circuitul științific prin intermediul acestui studiu.

Ornamentarea recipientelor cu figuri sau modelarea lor în forme antropomorfe reprezintă o constantă în imaginarul preistoric. Trebuie să luăm în calcul faptul că în cazul acestor artefacte primează funcția lor de recipient. S-a apreciat că „ele sunt generate de ideea și necesitatea de a manipula într-o formă sintetică imaginea antropomorfă a divinității și vasul ritual”¹⁰⁵. La modul general, s-a apreciat că vasele antropomorfe conțineau substanțe speciale care trebuiau protejate, așa cum „corpul femeii protejează copilul nenăscut”¹⁰⁶, deși există situații – e drept, mai rare – în care vasele antropomorfe figurează bărbați¹⁰⁷.

În cazul civilizației Cucuteni, toate recipientele antropomorfe cunoscute până la publicarea acestei piese, figurau fie o siluetă feminină modelată realist (cu fața și spatele diferențiate anatomic) (pl. 3/1–2), fie redau două siluete feminine poziționate spate în spate și reprezentate frontal (pl. 3/3–4; 4/1–4).

Un unicat în cadrul descoperirilor arheologice din lumea cucuteniană, piesa cvadruplă – introdusă în circuitul științific prin intermediul acestui studiu – constituie o altă modalitate de exprimare plastică, sintetică, a existenței unui personaj cu fețe multiple asociat unui recipient și implicit, conținutului acestuia.

Starea precară de conservare a recipientului în ansamblu, nu ne permite observații de nuanță asupra unor posibile diferențieri între cele patru fețe. Apreciem că ele există și sunt evidente, mai curând, la nivel de detalii.

Piesa figurează doar zona abdominală și cea a soldurilor unor personaje feminine. Ceea ce putem remarca este faptul că prin modalitatea de redare plastică – figurând doar acea parte a corpului feminin direct și organic legată de fertilitate – vasul antropomorf de tip „dublu Janus” de la Trușești poate fi, mai degrabă, integrat seriei de piese de tip „pars pro toto”, apropiind acest recipient de vasul *gynaecomorf* de la Ariușd-Dealul Tzisyk (jud. Covasna)¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Renfrew-Zubrow 1994.

¹⁰⁵ Nițu 1969, 22.

¹⁰⁶ Bánffy 2017, 708.

¹⁰⁷ Gaul 1948, pl. LVII/1–3; Andreescu 2002, 73, pl. 54/3.

¹⁰⁸ Sztáncuj 2015, 240–241, pl. CCXXII/1; Țurcanu

Protejau, oare, cele patru figuri poziționate spate în spate conținutul recipientului respectiv, în cadrul ceremoniilor în care el era folosit, într-o cu totul altă măsură decât vasele antropomorfe cu doar una sau două fețe?

Aveau, fețele antropomorfe ale acestor recipiente, rolul de mediatori între lumea terestră și lumile cu care oamenii se puteau conecta prin intermediul lichidelor, eventual cu potențe psihoactive, pe care aceste vase le conțineau? În cazul unui răspuns pozitiv, oare fețele multiple ale vaselor sporeau și potențau posibilele conexiuni?

Erau vasele antropomorfe apanajul preoteselor sau a șamanilor, așa cum susțin unele teorii¹⁰⁹?

Sunt întrebări cărora le putem oferi cu greu un răspuns trecând de nivelul ipotezelor.

Prin prisma celor prezentate și cum par să demonstreze condițiile de descoperire pe care tocmai le-am trecut în revistă, ceea ce este cert este faptul că putem observa, așa cum am evidențiat deja, câteva *modele de utilizare și abandon* ale acestor recipiente ca și *frecvența ridicată a anumitor asocieri cu alte tipuri de artefacte rare, multe conectate cu prestigiul și ierarhiile (sociale sau religioase) sau indicate în studiile arheologice drept „piese de cult”*.

Constatarea ne determină să subliniem, la rândul nostru, rolul acestor recipiente ca *paraphernalia*, artefacte care erau utilizate în cadrul unor scenografii rituale cu un rol precis definit (care astăzi nu poate fi decât intuit), polisemantic, constituind un canal special de comunicare nonverbală¹¹⁰.

BIBLIOGRAFIE

Aldhouse-Green 2005
M. Aldhouse-Green, *An Archaeology of Images. Iconology and Cosmology in Iron Age and Roman Empire*, Routledge, London (2005).

Andreescu 2002
R.-R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, MNIR, Monografia III, București (2002).

Andreescu et alii 2004
R.-R. Andreescu, C.-A. Lazăr, A. Topârceanu, V. Oană, P. Mirea, C. Enăchescu, M. Ungureanu, Sultana, com. Mânăstirea, jud. Călărași, Punct: Malu-Roșu. *CCA. Campania 2003*, București (2004), 324–325.

Andreescu et alii 2005
R.-R. Andreescu, C.-A. Lazăr, V. Oană, P. Mirea, V. Voinea, C. Haită, C. Enăchescu, M. Ungureanu,

Sultana, com. Mânăstirea, jud. Călărași, Punct: Malu-Roșu. *CCA. Campania 2004*, București (2005), 365–367.

Andreescu et alii 2009

R.-R. Andreescu, P. Mirea, K. Moldoveanu, I. Torcică, Noi descoperiri în așezarea gumelnițeană de la Vitănești „Măgurice”. *BMJT 1* (2009), 75–92.

Andreescu et alii 2010

R.-R. Andreescu, C. Lazăr, V. Oană, K. Moldoveanu, Câteva considerații asupra unor descoperiri din Locuința nr. 2 din așezarea eneolitică de la Sultana-Malu Roșu. *CercArh XVII* (2010), 9–20.

Baldwin et alii 1941

T. W. Baldwin, A. W. Gilbert, T. O. Mabbott, A Double Janus. *Publications of the Modern Language Association of America*, Cambridge, 56, 2 (1941), 583–585.

Bánffy 2017

E. Bánffy, Neolithic Eastern and Central Europe. (T. Insoll), *The Oxford Handbook of Prehistoric Figurines*, Oxford University Press, Oxford (2017), 705–728.

Bánffy-Goldman 2003

E. Bánffy, G. Goldman, Neolithic Beliefs. (Z. Visy), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*, Budapest (2003), 112–117.

Bodi-Solcan 2010

G. Bodi, L. Solcan, Considerații asupra unei posibile tipologii funcționale a formelor ceramice cucuteniene specifice fazei A. *ArhMold XXXIII* (2010), 315–323.

Boghian 2012

D. Boghian, Unele considerații asupra vaselor cucuteniene antropomorfe și antropomorfizate. *ArhMold XXXV* (2012), 107–136.

Ciută-Ciută 2019

M.-M. Ciută, B. Ciută, Artefacte din alabastru, descoperite în siturile vinčiene timpurii din valea Mureșului mijlociu. *Arheovest VII*, (2019), 75–103.

Chevalier-Gheerbrant 2009

J. Chevalier, A. Gheerbrant (coord.), *Dictionar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Ed. Polirom, Iași (2009).

Chirica et alii 1999

V. Chirica, C.-M. Mantu, S. Țurcanu (eds), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare. Catalog de expoziție*, Ed. Helios, Iași (1999).

Daremborg-Saglio 1900

Mm. Ch. Daremborg, Edm. Saglio (coord.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, tome troisième, première partie (H, I, J, K), Librairie Hachette, Paris (1900).

Dinu-Marin 2003

2020, 188, pl. IX/2.

¹⁰⁹ Kovárník 2019, 77–80.

¹¹⁰ Țurcanu 2020, 184–187.

- M. Dinu, T. Marin, Une découverte appartenant à la culture de Cucuteni à Bălțați (dép. de Iași). *SAAI*, IX (2003), 75–96.
- Dumézil 1966
G. Dumézil, *La religion romaine archaïque (avec un Appendice sur La religion des Étrusques)*, Payot, Paris (1966).
- Dumitrescu et alii 1954
Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei RPR, București (1954).
- Eluère 1995
C. Eluère, Gold and Society in Prehistoric Europe. (G. Morteani, J. P. Northover), *Prehistoric Gold in Europe*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/ Boston/ London (1995), 29–31.
- Gaul 1948
J. H. Gaul, *The Neolithic Period in Bulgaria. Early Food-producing Cultures of Eastern Europe*, Bulletin of the American School of Prehistoric Research 16, Cambridge, Massachusetts (1948).
- Gimbutas 1976
M. Gimbutas (ed.), *Neolithic Macedonia as reflected by excavation at Anza Southeast Yugoslavia*, The Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles (1976).
- Gimbutas 1986
M. Gimbutas, Mythical Imagery in Sitagroi Society. (C. Renfrew, M. Gimbutas, E. E. Elster), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, vol. I, The Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles (1986), 225–301.
- Green 1992
M. Green, *Symbol and Image in Celtic Religious Art*, Routledge, London and New York (1992).
- Golan 2003
A. Golan, *Prehistoric Religion: Mythology, Symbolism*, Jerusalem (2003).
- Haimovici 1997
S. Haimovici, Observațiuni cu privire la resturile animale descoperite în stațiunea cucuteniană din faza A₄ de la Bălțați (jud Iași). *CercIst* XVI (1997), 31–37.
- Ignat 2018
T. Ignat, *Cultura Gumelnița pe valea Mostiștei*, Ed. Muzeului Municipiului București, București (2018).
- Jovanović 1964
B. Jovanović, La ceramique anthropomorphe de l'énéolithique des Balkans et du Bas-Danube. *ArchJug* V (1964), 9–17.
- Kovács 2014
A. Kovács, Despre vasele ritualice din sanctuarele neolitice sud-est europene. *Angustia* 17–18 (2014), 67–88.
- Kovács 2016
A. Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca Cuprului din sud-estul Europei = Temples, sanctuaries, altars in Neolithic and Copper Age from South-East Europe*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava (2016).
- Kovács 2018
A. Kovács, Vasele antropomorfe din Muzeul Județean Botoșani și metafora corpului feminin. *ActaMT* XIV (2018), 17–38.
- Kovárník 2019
J. Kovárník, A probe into the spiritual life of prehistoric people, a reflection of shamanism in archaeology. E. Pásztor (ed.) *Shamanism and Nature Worship Past and Present/ Sámánizmus és természethit régen és ma*, Bajai dolgozatok 23, Keskeny és Társai 2001 Kft., Budapest (2019), 58–99.
- Lazarovici 2006
C.-M. Lazarovici, Semne și simboluri în cultura Cucuteni-Tripolie. (N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici) *Cucuteni 120 – Valori universale*. Lucrările Simpozionului Național, Iași, 30 septembrie 2004, Universitatea „A. I. Cuza” Iași, Centrul Interdisciplinar de Studii Arheoistorice, Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie, Ed. Sedcom Libris, Iași (2006), 57–92.
- Lazarovici 2010
C.-M. Lazarovici, New Data Regarding the Chronology of the Precucuteni, Cucuteni and Horodiștea-Erbiceni Cultures. J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kalábková, B. Kovár (eds.), *Panta Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of the South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, Studia Archaeologica et Medievalia XI, Bratislava (2010), 71–94.
- Lazarovici et alii 2009
C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni – A Great Civilization of the Prehistoric World*, Ed. Palatul Culturii, Iași (2009).
- Lazarovici-Lazarovici 2006
C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului din România I. Neoliticul, BAMold* IV, Ed. Trinitas, Iași (2006).
- Lazarovici-Lazarovici 2007
C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului din România II. Epoca cuprului*, BAMold IV, Ed. Trinitas, Iași (2007).
- Lazarovici-Lazarovici 2012
C.-M. Lazarovici, Gh.-C. Lazarovici, *Ruginoasa – Dealul Drăghici. Monografie arheologică*, BAMold XX, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava (2012).
- Luca 2018
S.-A. Luca, Two Statuettes Discovered at Tărtăria-Gura

- Luncii in the Campaign of Preventive Researches from 2014–2015. “The Goddess with the Snake” and “Janus”. *AUVT XX* (2018), 29–41.
- Mantu 1991
C.-M. Mantu, Vases anthropomorphes du site Cucuteni A₃ de Scînteia (department de Iași). (V. Chirica, D. Monah), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en context européen*, BAI IV, Iași (1991), 328–334.
- Mantu 1992
C.-M. Mantu, Reprezentări antropomorfe pe ceramica așezării Cucuteni A3 de la Scânteia, (jud. Iași). *SCIVA* 42, 3 (1992), 307–315.
- Marinescu-Bîlcu 2001
S. Marinescu-Bîlcu, Noi dovezi ale tradițiilor precucuteniene în mediul cultural cucutenian. *SP* 1 (2001), 95–104.
- Marinescu-Bîlcu-Bolomey 2000
S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, Ed. Enciclopedică & Wasmuth Verlag, București-Tübingen (2000).
- Markevici 1970
V. I. Markevici, Многослойное поселение Новне Русештн I. КСИА 123 (1970), 56–68.
- Meskel-Nakamura 2005
L. M. Meskel, C. Nakamura, Çatalhöyük figurines. Archive Report on the Catalhöyük Season 2005 (http://www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005/ar05_29.html) (28.11.2019).
- Monah 2012
D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, ediția a doua revăzută și adăugită, BMA XXVII, Ed. „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț (2012).
- Nikolić-Vuković 2008
D. Nikolić, J. Vuković, Vinča ritual vessel: archaeological context and possible meaning. *Starinar* LVIII (2008), 51–69.
- Nițu 1969
A. Nițu, Reprezentări antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnița A. *Danubius* II–III (1969), 21–43.
- Nițu 1971
A. Nițu, Vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani-Aldeni din sudul Moldovei. *CercIst* II (1971), 77–102.
- Nițu-Chirica 1989
A. Nițu, V. Chirica, Două vase cucuteniene cu caractere antropomorfe recent descoperite. *Hienasus* VI–VII (1989), 17–37.
- Opriș et alii 2017
V. Opriș, T. Ignat, C. Lazăr, Human-shaped pottery from the tell settlement of Sultana-Malu Roșu. H. Schwarzberg, V. Beker (eds.), *Bodies of clay. Prehistoric Humanised Pottery*, Proceedings of the Session at the 19th EAA Annual Meeting at Pilsen, 5th September 2013, Oxbow books, Oxford & Philadelphia (2017), 191–212.
- Palaguta 2007
I. Palaguta, «Биноклевидные» изделия в культуре Триполье-Кукутень: опыт исследования категории «культовых» предметов. *Revista Arheologică, Serie Nouă, Chișinău*, III, 1–2 (2007), 110–137.
- Petrescu-Dîmbovița et alii 1999
M. Petrescu, M. Florescu, A. C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei Române, București-Iași (1999).
- Raczy 1987
P. Raczy, Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture. L. Tálás, P. Raczky (eds.), *The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings: Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár Tüzköves, Öcsöd-Kováshalom, Vésztő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály*, Budapest-Szolnok (1987), 61–84.
- Renfrew-Zubrow 1994
C. Renfrew, E. B. W. Zubrow (eds.), *The Ancient Mind. Elements of Cognitive Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge (1994).
- Rosetti 1934
Rosetti D. V., Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar. *Publicațiile Muzeului Municipiului București* I (1934), 6–58.
- Solcan-Bodi 2021
L. Solcan, G. Bodi, Bovinele în viața comunităților din prima fază a civilizației Cucuteni-Tripolie: între economic și simbolic. *CercIst* XL (2021), 51–83.
- Somogyi-Gallina 2013
K. Somogyi, Z. Gallina, Besonderes anthropomorphes Gefäß der Lengyel-Kultur mit doppelter Gesicht- und Menschendarstellung aus Alsónyék (SW-Ungarn). A. Anders, G. Kulcsár, G. Kalla, V. Kiss, G. V. Szabó (eds.), *Moments in Time. Papers Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday*, L'Harmattan Kiadó, Budapest (2013), 437–456.
- Sorochin 2002
V. Sorochin, *Aspectul regional cucutenian Drăgușeni-Jura*, BMA XI, Piatra-Neamț (2002).
- Sztáncsuj 2015
S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Ed. Mega, Cluj-Napoca (2015).
- Torcică 2010
I. Torcică, Observații asupra unor vase gumelnițene cu perforații din tell-ul de la Vitănești „Măgurice”, jud. Tel-eorman. *BMJT* 2 (2010), 99–105.

Țurcanu 2020

S. Țurcanu, Originile preistorice ale unei iconografii clasice. Reprezentări janiforme în Chalcoliticul Europei Sud-estice. *ArhMold XLIII* (2020), 175–207.

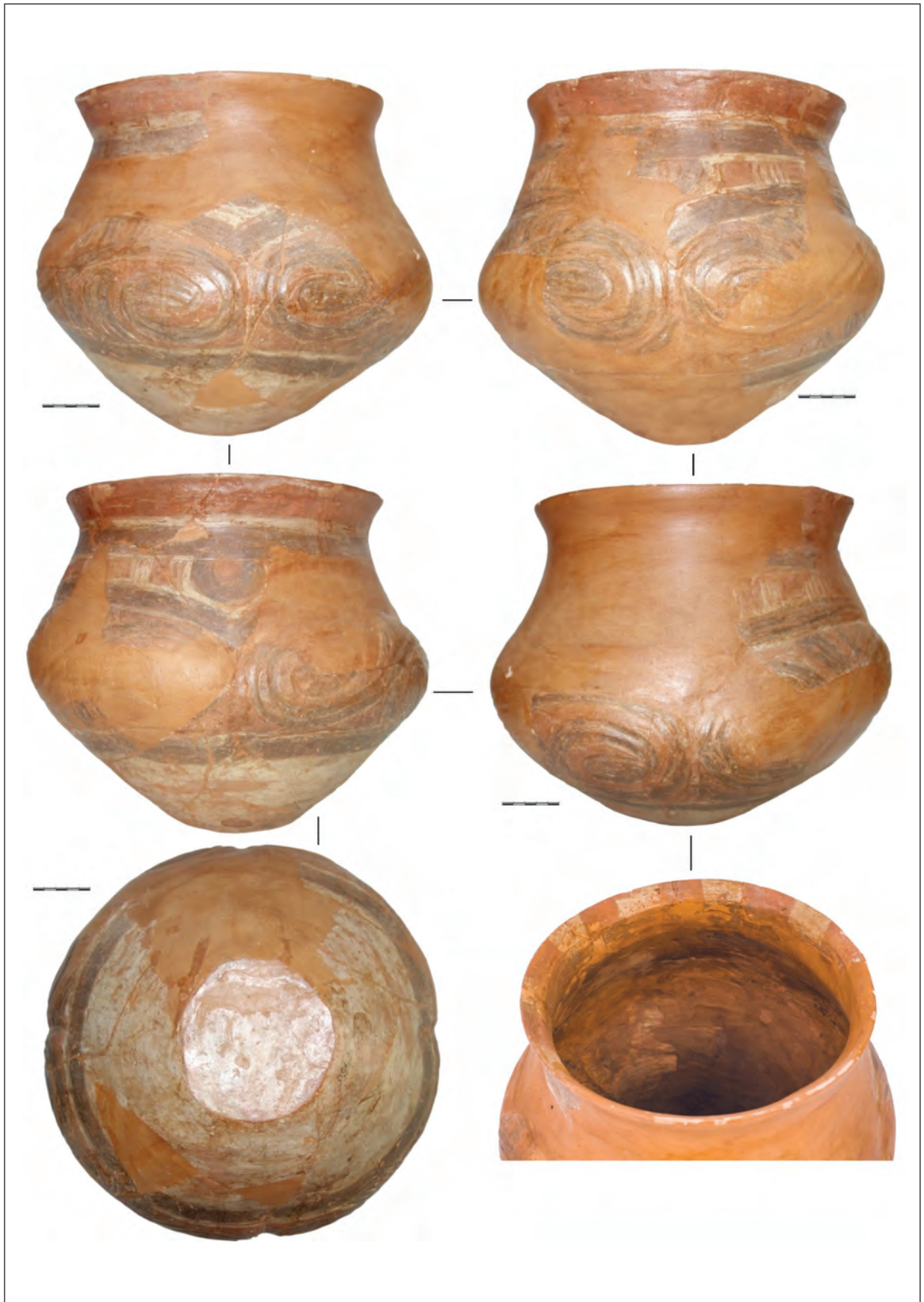
Țurcanu-Kovács 2022

S. Țurcanu, A. Kovács, Conexiuni sudice. Metamorfiza unui tip particular de vase antropomorfe în arealul civilizației Cucuteni. C. Croitoru, G.-D. Hânceanu (eds.), *Ion Mareș – In honorem* (2022), sub tipar.

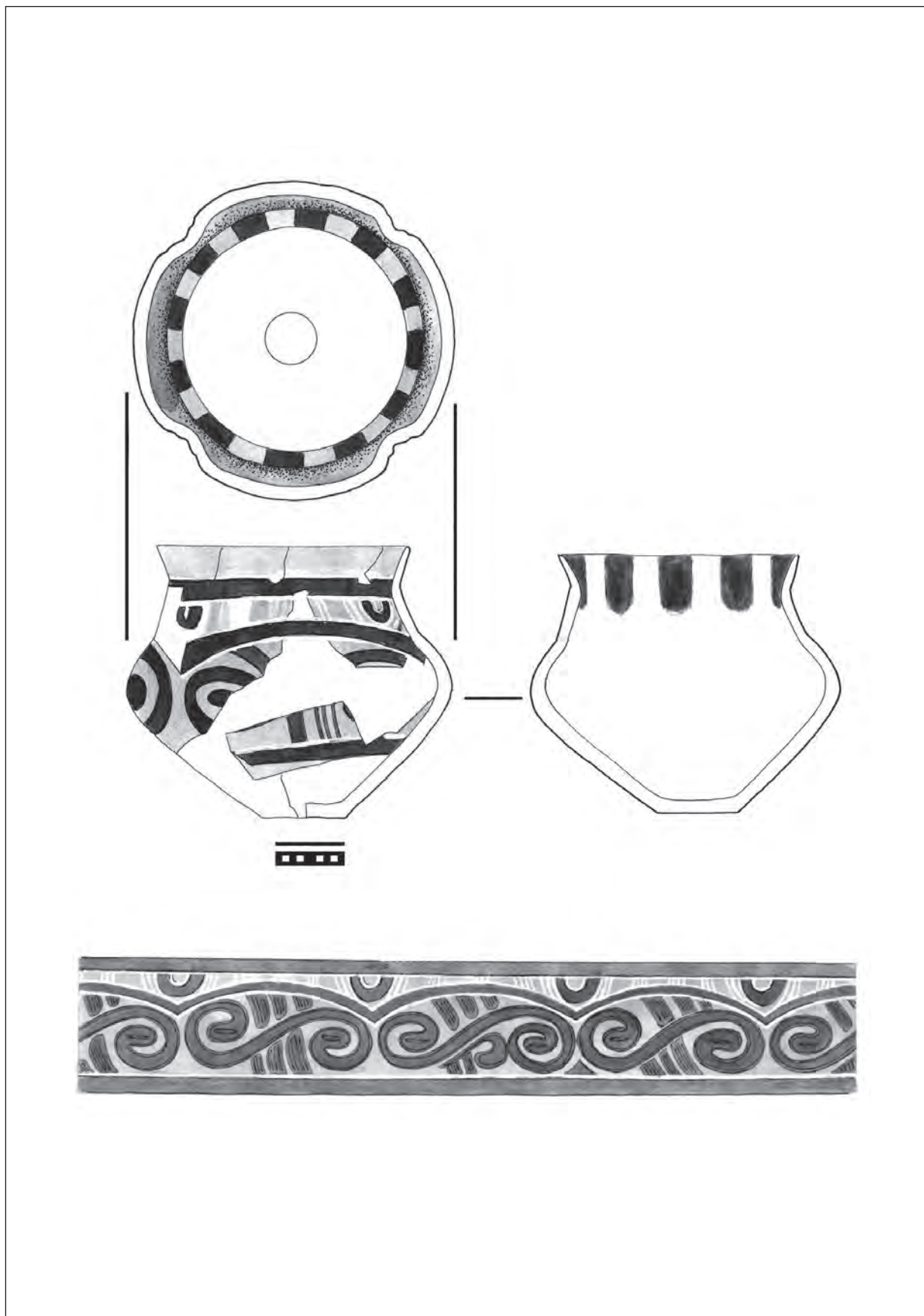
Virág 2009

Z. M. Virág, The Eastern Periphery of the Central European LPC in the region of Budapest (Connections between the Transdanubian LPC and the Alföld LPC). J. K. Kozłowski (ed.), *Interactions between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-ecological Barrier*, Papers presented on the Symposium organized by the project FEPRE (The formation of Europe: Prehistoric population dynamics and the roots of socio-cultural diversity), Kraków (2009), 9–30.

Pl. I. Vas antropomorf de tip „dublu Janus”. Trușești, cultura Cucuteni, faza A (foto S. Țurcanu) / **Pl. I.** “Double Janus” anthropomorphic vessel. Trușești, Cucuteni Culture, phase A (photo S. Țurcanu).

Pl. II. Vas antropomorf de tip „dublu Janus”. Trușești, cultura Cucuteni, faza A (desen R. Ionescu) / **Pl. II.** “Double Janus” anthropomorphic vessel. Trușești, Cucuteni Culture, phase A (drawing R. Ionescu).

Pl. III. 1–4, vase antropomorfe. Cultura Cucuteni, faza A. 1, Hăbășești; 2, Cucuteni; 3, Drăgușeni; 4, Trușești. 1–4, după Țurcanu 2020 / **Pl. III.** 1–4, anthropomorphic vessels. Cucuteni Culture, phase A. 1, Hăbășești; 2, Cucuteni; 3, Drăgușeni; 4, Trușești. 1–4, after Țurcanu 2020.

Pl. IV. 1–4, vase antropomorfe. Cultura Cucuteni, faza A. 1, Duruitoarea Nouă; 2–4, Truşeşti. 1–4, după Ţurcanu 2020 / **Pl. IV.** 1–4, anthropomorphic vessels. Cucuteni Culture, phase A. 1, Duruitoarea Nouă; 2–4, Truşeşti. 1–4, after Ţurcanu 2020.